

Internews
Local voices. Global change.

PANOS CARIBBEAN
CARAÏBES
CARIBE

DEMASKE **DEZENFÒMASYON** AK **NOUVEL DWATEGOCHE**

BWAT ZOUTI

Jhonny CÉLICOURT
Jounalist

“Dezenfòmasyon se yon pòt louvri byen laj pou tout vye bagay antre tankou diskou vyolans kont yon moun, yon ras, yon pati nan sosyete a, yon reliyon oubyen yon gwoup politik. Se poutèt sa li reprezante yon gwo danje pou tout moun.”

AN NOU KONBAT LI !

TABLE DES MATIÈRES

1.- KONTÈKS LA	2
2.- DEKÒDE ENFÒMASYON	3
2.1.- Verifye Sous Enfòmasyon An	3
2.2. - Devlope Yon Lespri Kritik	3
2.3.- Byen Analyze Enfòmasyon An	4
2.4.- Ki Lòt Kote Ki Bay Enfòmasyon?	4
2.5.- Detekte Fo Imaj	4
3.- DEKOUVRI FOTO AK VIDEYO	5
4.- DETEKTE DEEFAKES YO	6
5. TIPOLIJI FO ENFÒMASYON	8
6.- JAGON	9
6.1.- Infòmasyon	9
6.2.- Mezenfòmasyon	9
6.3.- Malenfòmasyon	9
6.4.- Dezenfòmasyon	9
6.5.- Sous	10
6.6.- Aktyalite	10
7.- RECH CH SOU KA KI PASE	11
8.- KONKLIZYON	12
7.-BIBLIYOGRAFI AK REFERANS SOU ENTÈNÈT	13

1.- Kontèks

Depi kenz lane konsa, anpil sous ak sipò pou enfòmasyon ap devlope nan monn nan. Sa ki vin bay sa nou rele « yon vilaj global », yon kote tout moun kapab rive jwenn enfòmasyon san pèdi tan. Konsa, vin gen anpil chanjman nan fason enfòmasyon ap sikile. Sitiyasyon boulvès sa a kreye gwo dezòd nan enfòmasyon paske nenpòt sitwayen òdinè ka resevwa enfòmasyon an menm tan tou tou li ka bay enfòmasyon. Li ka menm kreye pwòp medya pa l pou anvayi entènèt la ak enfòmasyon dwategòch. Boutanfen, sa vin kreye yon fenomèn ki rele enfobezite, sa vle di vin gen twòp enfòmasyon k ap sikile agogo . Sa ki ka vin kreye anpil latwoublay atravè *mezenfòmasyon, dezenfòmasyon ak malenfòmasyon*. Dezenfòmasyon an se li ki pi danjere paske li gaye fasil fasil sou entènèt tankou dife nan pay sèch.

Dezenfòmasyon vini sou plizyè fòm : Plezantri, move lyen entènèt, fo nouvèl, manipilasyon, enfòmasyon fabrike, elatriye. Nan sans sa a, moun ki maton nan fè dezenfòmasyon yo genyen yon gwo boulva devan yo pou detounen opinyon piblik la pou regle zafè pèsonèl yo oswa travay nan enterè lòt gwoup k ap pran woulib sou inosans anpil moun.

Rezo sosyal yo se pi bon tèren pou moun k ap fabrike fo nouvèl (fake news, an anglè) ouvri kò yo. Endividè ak move lentansyon nan tèt yo itilize yo anpil pou ekspligate tandans kèk moun k ap fè jako repèt san reflechi sou baz kwayans yo, fason panse ak prejije yo genyen. Moun sa yo detounen opinyon lòt moun nan gaye fo nouvèl ki depaman avèk kontèks la oubyen kèk lòt bagay, tankou yon seri imaj ki gaye vit sou entènèt la.

Parapò avèk sitiayson sa a k ap agrave de jou an jou, sitou sou rezo sosyal yo, epi ki menm rive menase egzistans metye journalis pwofesyonèl la, li enpòtan pou nou leve vwa nou pandan n ap pran dispozisyon pou bay pwofesyonèl nan domèn enfòmasyon yo, sitou gason ak fanm ki konsakre lavi yo nan enfòme moun, bon jan zouti pou pèmèt yo wè aklè sa ki verite ak sa ki pa verite nan kokenn chenn konfizyon sa a.

Bwat zouti sa a fèt sitou pou Jounalis medya tradisyonèl yo ak medya sosyal yo nan lide pou ede yo konprann pi byen anviwónman enfòmasyon nan monn sa a kote tout bagay tounen yon sèl. L ap founi yo teknik pou idantifye epi pou tabli diferans ant *enfòmasyon, mezenfòmasyon, dezenfòmasyon, malenfòmasyon*, dekouvri fo enfòmasyon epi konprann fenomèn deepfakes la, ki se yon nouvo zam moun k ap bay fo enfòmasyon gen nan men yo jounen jodia.

“

“ Dezenfòmasyon kapab parèt sou plizyè fòm tankou plezantri, fo koneksyon entènèt, fo nouvèl, manipilasyon, enfòmasyon fabrike, elatriye..”

”

2.- Dekòke Dezenfòmasyon

Nan yon epòk kote dezenfòmasyon blayi nan ekosistèm enfòmasyon an, se Jounalis pwofesyonèl yo ki pou veye. Nan sans sa a, kòman yo ka dekouvri fo enfòmasyon epi anpeche yo gaye ? Teknik annapre yo kapab ede dekouvri si yon enfòmasyon bon oswa se manti anvan yo pataje li pou anpeche l fè dega sou entenèt la.

2.1.- Verifye Sous Enfòmasyon an

Premye etap la se chache konnen moun ki mete enfòmasyon an deyò. Pou sa byen fèt, men sa nou dwe konnen:

Verifye si URL la (*Uniform Resource Locator, fason invèsel pou lokalize resous sou entènèt*) pa sispèk. Egzamine li byen anvan nou klik sou li, paske anpil sit entènèt ki espesyalize nan bay fo enfòmasyon, tankou *Gorafi*, itilize URL ki prèske ekri menm jan avèk lòt sit moun fè konfyans yo pou genyen plis vizit oubyen pou blofe moun.

Gade nan seksyon ki rele “*Kontèks la*” pou w jwenn plis detay sou konpetans Jounalis yo ak misyon sit enfòmasyon an genyen. Si nou ta wè yon bagay parèt dwòl, li posib pou se yon sit entènèt ki pa twò serye oubyen yon sit entènèt ki espesyalize nan bay fo enfòmasyon. Se pou nou vijilan lè n ap pataje enfòmasyon nou jwenn sou entènèt, kit se sou yon sit oubyen atravè kontak nou genyen sou rezo sosyal yo, tankou Facebook.

Lè genyen gwo evènman, premye bagay pou nou fè se tcheke paj enstitisyon ofisyèl, tankou ministè, lapolis, laprezidans, primati, elatriye. Yon lòt pa, yon paj (jounalis, medya, elatriye) ki verifye avèk yon badj koulè ble pou Twitter ak Facebook se prèv moun kapab fè sit la konfyans.

2.2.- Devlope Yon Espri Kritik

Fè atansyon avèk enfòmasyon ki genyen bél tit. Nan anpil ka, tit sa yo se pyèj. Depi w klik ou pran. Tit sa yo fèt pou jwe sou emosyon moun paske objektif yo se fòse fè anpil moun vizite sit la. Anvan w fè sit sa yo konfyans, verifye enfòmasyon an sou yon motè rechèch tankou *Google* pou wè si menm enfòmasyon an deja publiye sou lòt sit ki genyen bon jan repitasyon. Sonje pran prekosyon avèk enfòmasyon nou jwenn nan yon sèl sous.

2.3.- Byen Analize Enfòmasyon An

Enfòmasyon fabrike toujou gen kèk siy ki fè w sispèk. Si Jounalis pwofesyonèl yo respekte lòd ak disiplin nan fason yo publiye enfòmasyon yo, pa sit mètdam yo plis sanble travay apranti. Nan sans sa a, yon atik ki genyen anpil erè gramè epi ki pa respekte prensip sou jan Jounalis ekri kapab se fo enfòmasyon. Anpil lòt siy, tankou lè tèks la ekri an majiskil nèt, paragraf ki pa klè oubyen ki twò long, kapab fè moun gen dout sou kalite yon enfòmasyon.

• 2.4.- Ki lòt Kote Ki Bay Enfomasyon An?

Nan peryòd kriz sante, tankou pandemi COVID-19 la ak Kolera, peryòd kriz politik ak peryòd eleksyon, enfòmasyon ap sòti tribò babò, san kanpe sitou sou rezo sosyal yo. Nan ka sa a, li difisil pafwa pou nou distengue sa ki verite ak sa ki manti. Si ou tonbe sou yon enfòmasyon w pat janm wè anvan, li ta pi bon pou w verifye si genyen lòt sit ki trete menm sijè a. Konpare enfòmasyon an avèk sa ki pibliye nan lòt sous kredib pou w kapab deside sa w ap fè. [Gid sa a](#) kapab itil nou.

2.5.- Detekte Fo Imaj

Fo imaj foto ak fo video oubyen imaj ki pa cadre avèk kontèks la se yon lòt pi gwo zam moun k ap fabrike fo enfòmasyon yo itilize pou detounen opinyon piblik la. Anpil lojisyèl ki sèvi pou modifye imaj, mete sou enkreditilitè kèk moun, pèmèt enfòmasyon yo gaye byen vit sou entènèt. Jodi a li prèske enposib pou dekouvri lè yon foto oswa video fo oswa vre. Malgré sa, lè jounalis pwofesyonèl yo dwe pran tan pou analize yo. Ka gen kèk siy ki pèmèt li rive jwenn si se yon bon imaj, oubyen si se yon imaj ki modifye pou fè pwopagann.

Poze tèt ou kesyon sou orijin imaj la epi verifye pou wè si pa genyen kèk siy ki montre retouch fèt ladann, tankou twòp filtè, imaj la parèt pi flou pase nou abitye wè, arebò moun nan oubyen lòt eleman nan imaj la sanble yon twal k ap defriche, elatriye.

Ou ka itilize tou teknik rechèch imaj ranvèse, tankou [TinyEye](#) ak [Google image](#), pamis sa ki pi popilè n ap jwenn gratis sou entènèt la, pou verifye si imaj la reyèl oubyen si li pa reyèl. Teknik sa a pwopoze w yon imaj menm jan an oubyen yon imaj sanblab avèk sa n ap verifye a pou jwenn kote l soti.

Pou Rezime

Pou rive dekouvri fo enfòmasyon ki simaye sou entènèt la, fò w :

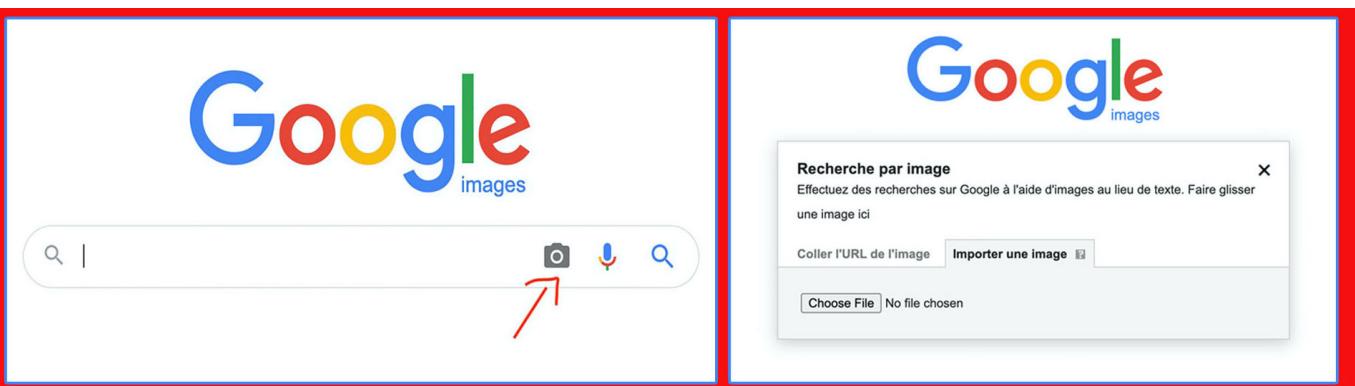
- ✓ Verifye sous enfòmasyon an, nan konpare plizyè sous moun fè konfyans. Si pa genyen sous moun fè konfyans ki difize enfòmasyon an, pa pataje li sou rezo pa w la.
- ✓ Devlope yon espri kritik pou w kapab kesyone enfòmasyon ki genyen bél tit yo, yon mannyè pou wpa pran nan pyèj a klik.
- ✓ Byen analize prezantasyon enfòmasyon an pou wè si okenn siy pa montre aklè se yon fo enfòmasyon (fot gramè , pawòl san sans).
- ✓ Verifye si genyen lòt medya moun fè konfyans ki déjà pibliye menm enfòmasyon sa a.
- ✓ Detekte fo imaj yo pandan n ap itilize zouti gratis sou entènèt la, tankou [TinyEye](#) ouswa [GoogleImage](#) pou idantifye foto ak video yo ki modifye yo oswa ki pa cadre avèk kontèks la.

3.- Detekte Foto ak Videyo

Menm si genyen plizyè milye moun ki wè yon videyo, sa pa vle di sa ki ladan l yo se verite pou sa. Okontré, **videyo ki modifye yo oswa sa ki pa itilize nan move kontèks** yo konn pi popilè pase sa ki bay laverite. Nan ka sa a, kòman pou nou rekonèt yon foto oubyen yon videyo reyèl, yon imaj ki modifye oswa yon imaj ki itilize nan move kontèks ? Genyen plizyè zouti ki egziste pou ede nou distenge imaj ki vre yo ak sa ki fo yo. *Google Image* ak *TinyEye* se 2 pami zouti pi popilè ki genyen nan zafè rechèch sou imaj ranvèse.

Sa nou dwe fè sou *Google Image* pou verifye orijin imaj yo :

- Ale sou *Google Image*
- Klike sou ikón ki sanble kamera a epi chwazi «*enpòte imaj*»
- Pran imaj la nan òdinatè, tablèt, oswa telefòn entelijan ou genyen an.
- Klike sou *chwazifichye*

Sou *TinyEye*, ou kapab annik mete imaj ou bezwen verifye a nan espas ki rezèvè pou fè rechèch la epi kite sit entènèt la fè rès travay la. Si se yon imaj ki modifye oswa yon imaj ki itilize nan move kontèks, motè rechèch la ap idantifye orijin li pou ou.

DETEKTE FOTO AK VIDEYO

Yon lòt pa, ekosistèm enfòmasyon sou entènèt ann Ayiti genyen **TOMA** ak **TicheckHaiti** ki se bon jan zouti pou ede verifye imaj nan moman twoub politik ak moman kriz imanitè kote moun k ap itilize entènèt yo genyen tandans pataje tout sa yo jwenn, sa ki louvri baryè byen laj pou fo enfòmasyon gaye.

Lè n ap gade yon foto oswa yon vidéyo ki fè anpil bri sou entènèt la, analize tout detay yo anvan nou pibliye li. Genyen anpil lòt zouti toujou, tankou **Fotoforensics** ak **Forensically** ki disponib sou entènèt la pou ede analize foto ak vidéyo. *Amnesty international* devlope **zouti sa yo** pou ede nou detekte dat vidéyo yo te paret sou Youtube oubyen pou nou fè rechèch sou imaj ranvèse apati yon vidéyo. Sepandan, genyen kèk kesyon sou anpil lòt eleman sou vidéyo a ki kapab ede nou konprann bagay yo pi byen.

- Eske plak machin nan vidéyo a kòresponn avèk dat la oswa peyi kote evenman an pase a?
- Eske lang moun yo ap pale a kòresponn avèk lang moun evenman an konsène a?
- Eske genyen bagay ki pèmèt nou wè kote evenman an ap dewoule?
- Eske dat vidéyo a koresponn avèk bagay nou wè yo?

Se pou nou pran tan pou obsève detay ki nan vidéyo a, tankou meteyo, rad sou moun yo, imaj ki nan do moun yo, temwayaj dirèk oubyen temwayaj segondè. Konsa, si w ap gade yon vidéyo ki montre manifestasyon k ap fèt ann Ayiti, alòske nan fon imaj la ou wè bagay ki sanble lanèj oubyen wout ki genyen 4 ak 6 liy machin, li klè se yon vidéyo modifye oswa ki pa cadre avèk kontèks peyi a yo itilize pou

“ TinyEye ak GoogleImaje se 2 sit entènèt pou fè rechèch sou imaj ranvèse. Yo pèmèt ou verifye si yon imaj reyèl oubyen ki pa reyèl pandan yo pwopoze yon imaj menm jan oswa ki sanble avèk sa w ap verifye a. ”

4.- Dekouvri Deepfakes Yo

Deepfake (nou eksplike li epi nou demonstre li nan [videyo](#) sa a) se yon videyo ki modife grasa teknik Entèlijans Atifisyèl (IA). Li montre yon moun di oubyen fè yon bagay li pa t janm di oubyen fè nan reyalite a. Nan anpil ka, kalite videyo yo pa bon. Sepandan, avèk pwogrè k ap fèt nan domèn Entèlijans Atifisyèl la, kèk *deepfakes* tèlman byen fèt li difisil pou moun rive idantifye yo pa reyèl. Nan sans sa a, anpil moun utilize deepfake pou kreye tout kalite fo enfòmasyon.

Videyo klip sa a ap konpare yon vrè videyo Prezidan Barack Obama avèk yon vèsyon deedfake, Jiyè 2019 ([Youtube/UC Berkeley/https://youtu.be/51uHNgnLWI/CC](https://youtu.be/51uHNgnLWI/CC))

Dekouvri deepfakes yo se yon bagay ki vin pi difisil chak jou pi plis akoz pwogrè k ap fèt nan domèn nan. Sepandan, genyen kèk siy ki kapab fè w sispek gen yon bagay ki pa nòmal. Leplisouvan, nou jwenn yo nan figi moun nan vidyeo a, sitou nan zòn kote manton an ak nen an konekte ansanm. Pafwa tou, mouvman bouch moun nan sanble wobo k ap pale. Nan arebò figi l menm, li fasil pou wè kèk mak ki flou, yon imaj twoub oubyen ki pèdi koulè" se sa Bill Posters esplike. Misye se se yonn nan moun ki kreye Spectre, yon pwojè atizay epi tou te reyalize yon [deepfake sou Mark Zuckerberg](#) ki te anvayi entènèt la. Gen lòt siy ankò ki ka montre ou anfas yon deepfake tankou jan je moun nan ap bat epi ak vitès jan l bat la tou..

Pou Rezime

Kèk siy ki montre lè nou anfas yon deefake

- Genyen kote nan imaj la ki flou ; twoub oswa pèdi koulè.**
- Manke relasyon ant bouch la, pawòl yo ak jès yo.**
- Je yo pa bat jan yo ta dwe batt**
- Vizaj la bouje tankou wobo.t**
- Genyen dekalaj emosyonèl**

5.- Tipoloji Fo Enfòmasyon

Yon enfòmasyon byen kolekte, byen trete epi ki difize selon prensip pwofesyon an ede moun pran bon jan desizyon. Sepandan, fo enfòmasyon genyen konsekans grav lè yo pa frennen li alè. Selon sitiayson an, fo enfòmasyon kapab pran plizyè fòm ki prezante nan 7 kategori:

- **PLEZANTRI :** Enfòmasyon an pap chache fè mal, men li kapab twonpe moun. [Gorafi.fr](#) montre sa byen. Anpil moun konfonn li avèk [Lefigaro.fr](#). Lè moun k ap itilize entènet yo pataje enfòmasyon yo jwenn sou [Gorafi.fr](#), sa rive anpil moun kwè se verite.
- **ENFÒMASYON POU TWONPE :** Sèvi avèk moso nan yon deklarasyon pou apiye yon pozisyon jeneral; vini ak gwo chif pou ranfòse pozisyon oubyen deside pa pale sou yon bagay paske sa pa anfavè sa w vle fè pase a.
- **ENFÒMASYON POU BLOFE :** Teknik koken kèk moun anplwaye pou yo kreye fo paj wèb pandan yo sèvi avèk logo yon enstitisyon prive oubyen Leta oubyen tou idantite yon pèsonalite tout moun konnen nan objektif pou vòlè enfòmasyon pèsonèl moun sou entènèt yo.
- **ENFÒMASYON NAN MOVE KONTÈKS :** Itilizasyon foto ak videoyo reyèl men nan move kontèks.
- **FO KONEKSYON :** Sitiayson sa a rive souvan kote kèk moun itilize gwo tit ak imaj eksitan ki pa genyen rapò ak sa ki ekri nan tèks la. Okjektif la se pran moun sou entènèt yo nan pyèj pou yo klike. Se sa yo rele *clickbait* oswa *pyèjklik*.
- **ENFÒMASYON POU MANIPILE :** Enfòmasyon ki trete a se verite, men genyen yon pati ladann ki modifie (montaj foto oswa videoyo).
- **ENFÒMASYON FABRIKE :** Fo enfòmasyon ki prepare nan objektif pou twonpe moun. Deepfake se yon bon egzanp.

REZIME: 7 KATEGORI FO ENFÒMASYON AK MEZENFÒMASYON

PLEZANTRI	ENFÒMASYON POU TWONPE	ENFÒMASYON POU BLOFE
Enfòmasyon ki trete a pa genyen entansyon pou fè mal, men li kapab twonpe moun.	Se sèvi avèk moso enfòmasyon, oswa yon pati nan estatistik yo pou pale sou yon sijè...	Se sèvi avèk logo yon medya oswa logo yon enstitisyon moun fè konfyans nan objektif pou vòlè enfòmasyon
ENFÒMASYONNAN MOVE KONTEKS	FO KONEKSYON	ENFÒMASYON POU MANIPILE
Se sèvi avèk bon foto oswa videoyo yon fason pou twonpe moun	Tit, foto pou sèvi egzanp oswa imaj ki pa genyen rapò avèk enfòmasyon an. Se sa yo rele clickbait, sa vle	Enfòmasyon ki trete a se verite , men genyen yon pati ladann ki modifie.T
ENFÒMASYON FABRIKE		
Enfòmasyon baze sou manti ki fèt nan entansyon pou twonpe moun, menm jan avèk deepfakes yo.		

6.- Jagon

Nan jagon journalis yo, *dezenfòmasyon, mezenfòmasyon ak malenfòmasyon* pa menm bagay. Sèl sa pou nou sonje, yo se gwo malè pandje, sitou nan peryòd kriz imanitè oswa eleksyon, kote bon jan enfòmasyon enpòtan pou chak moun. An nou gade definisyon yo ansanm ak kèk lòt mo ki mache avèk yo :

6.1 - Enfòmasyon

Menm si pa genyen yon definisyon pou mo «enfòmasyon » ki baze sou lalwa ak jirispridans kote tout Journalis antann sou sa, genyen twa karakteristik yon enfòmasyon dwe genyen:

- Li dwe gen yon enterè pou popilasyon an
- Li dwe tradui yon reyalite, sa vle di li pa dwe baze ni sou sa moun panse, ni sou rimè.
- Li dwe kapab verifye, sa vle di li dwe soti dirèkteman nan men oswa nan bouch konsène yo. Yonn nan prensip metye journalis la se pa pataje yon enfòmasyon san nou pa verifye li avèk konsène yo (ekspè yo, vrè temwen yo, otorite yo, elatriye.). Se sa ki rele sous enfòmasyon an.

6.2 - Mezenfòmasyon

Se enfòmasyon ki difize nan medya oswa rezo sosyal, moun yo ki resevwa la pran pou verite epi, poutan, li defòme reyalite a oubyen yo mete plis pase genyen ladan I. Men, moun ki difize la pa fè sa nan lentansyon pou fè moun mal ni pou twonpe yo.

6.3 - Malenfòmasyon

Enfòmasyon an baze sou yon reyalite, men yo itilize li nan kontèks pou twonpe moun , pou fè moun mal, oubyen pou detounen opinyon publik la.

6.4 - Dezenfòmasyon

Se enfòmasyon ki pa vre ditou oubyen ki defòme yon reyalite ki difize nan gwo medya oswa rezo sosyal yo nan lide pou detounen opinyon publik la. Menm si pa genyen twòp diferans ant « dezenfòmasyon » ak « mezenfòmasyon », li enpòtan pou nou distenge yo.

Lè genyen mezenfòmasyon, moun k ap pataje I la pa konnen ditou si enfòmasyonan an pa korèk. Alòske, lè genyen dezenfòmasyon, moun nan konnen trè byen enfòmasyon an pa korèk. Konsa, yon moun ki pataje yon fo nouvèl li resevwa paske li kwè se laverite fè yon mezenfòmasyon. Men yon moun ki bay yon fo nouvèl nan lide pou li gaye rimè ap fè dezenfòmasyon..

“ Tout moun k ap gaye rimè avèk konsyans yo trankil san yo pa chache konnen si se vre – ap pratike sa yo rele yon mezenfòmasyon. ”

6.5.- Sous

Se kote enfòmasyon an soti. Yon sous kapab primè (yon temwen, yon foto) oubyen segondè (moun nan pat prezan, men li rive jwenn enfòmasyon an nan men temwen ki te la yo lè evenman an te pase). Pou jounalis yo rive kwè tout bon vre enfòmasyon y ap bay la cadre avèk reyalite, yo eseye jwenn plizyè sous ki pale sou menm evenman an.

6.6 Aktyalite

Aktyalite a ak aktyalite yo pa menm bagay. Yon pa, Aktyalite a se tout sa k ap pase nan moman an, sa vle di yon reyalite tounèf oswa yon bagay ki fèk pase nan politik, nan littérati, kay atis yo, elatriye. Yon lòt pa, Aktyalite yo se evenman k ap dewoule nan jou sa yo. Vrè travay yon jounalis se sousi pou aktyalite a. Yon bon Jounalis toujou ap chache konnen sa ki fè aktyalite a, kit li genyen rapò avèk mòd, teyat, elatriye. (Jounal Le Monde)

Pou Rezime

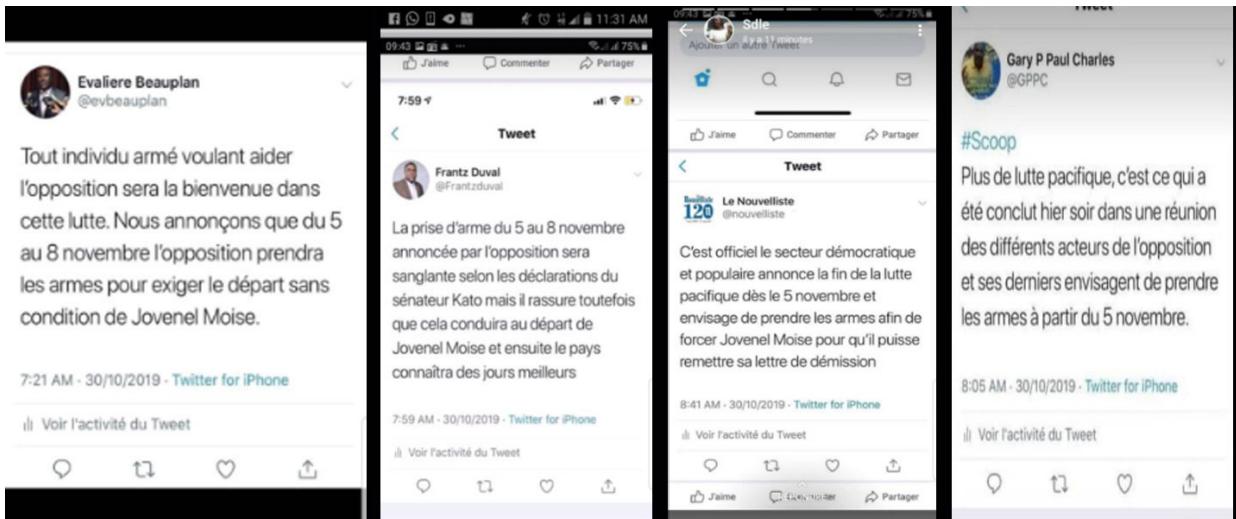
- ✓ **ENFÒMASYON : Se sa ki konsène enterè piblik la. Li baze sou reyalite. Li dwe verifye anvan li difize.**
- ✓ **MEZENFÒMASYON: Enfòmasyon reyèl men ki itilize nan kontèks pou twonpe, pou manipile, oswa pou bay pwoblèm.**
- ✓ **MALENFÒMASYON: Enfòmasyon ki pa korèk ditou oswa defòme yon yon reyalite, nan lide pou twonpe, manipile oswa bay problèm.**
- ✓ **DÉSINFORMATION : Enfòmasyon ki pa korèk ditou oswa defòme yon yon reyalite, nan lide pou twonpe, manipile oswa bay problèm.**
- ✓ **SOUS : Mwayen ki pèmèt moun deside si enfòmasyon an korèk.**
- ✓ **AKTYALITE : Bagay reyèl k ap pase nan moman an. Se kapab yon reyalite tounèf oswa yon bagay ki fèk pase nan politik, nan littérati, kay atis yo, elatriye.**

“

**Dezenfòmasyon kapab mete dout nan lespri moun,
men li pa kapab mete manti nan plas verite**

”

7.- Yon Ti Pale Sou Yon Ka Ki Te Paset

Nan mwa oktòb 2019, nan mitan kriz politik la, genyen yon pakèt tweet piman bouk anpil moun kwè se Onorab Senatè Evalière Beauplan, Jounalis Frantz Duval, anpil moun nan peyi a konnen, ak Gary Pierre Paul Charles, k ap anime yon emisyon deba nan radyo, ki te pibliye yo. Tankou tout moun te kapab espere, tweet sa yo pa t pran tan pou yo t ap sikile nan bouch toupatou sou entènèt la, alòske li te plizoumwen fasil pou verifye si yo reyèl ou pa anvan yo te simaye yo.

Si nan ka Senatè Beauplan an ak M. Pierre Paul Charles la, sa te kapab pran yon ti reta pou verifye, se diferan pou M. Duval ki genyen yon kont *tweet* ki fasil pou verifye. Konsa, absans ti badj koulè ble a vle di kareman se yon tweet ki te prepare pou bay fo enfòmasyon.

Yon lòt pa, genyen kèk bon jan siy ki kapab ede nou rekonèt lè yon tweet pa verite. Pa egzanp, *Twitter* sèvi avèk karaktè ekriti Helvetica ak yon espas 1.5 ki separe liy yo. Lè w gade tweet yo lage sou do M. Pierre Paul Charles la, w ap wè ni karaktè ekriti a ni espas ki separe liy yo pa koresponn.

Pinga nou janm fè konfyans 2 je fèmen avèk enfòmasyon kaptire ki pibliye sou *Twitè* oswa *Facebook* sou non yon moun selèb oswa yon medya nou konnen . Sa ki pi enpòtan pou nou fè se ale dirèkteman sou sit wèb ofisyèl moun nan oswa medya konsène a pou verifye si enfòmasyon an kòrèk.

Si ou pa kapab verifye kont *twitter* moun selèb sa a oswa medya a, rele nan telefòn oswa voye yon kouryèl ba yo anvan nou divilge yon fo enfòmasyon ki riske gaye sou entènèt la tankou nan medya tradisyonèl yo.

Yon lòt pa, etandone nenpòt moun kapab kreye yon kont sou rezososyal epi ba li pote non yon pèsonaj selèb oswa yon enstitisyon enpòtan nan objektif pou pwopaje fo enfòmasyon, genyen kèk bagay lè nou analize ki ta dwe fè nou doute, tankou kantite *followers* ak kòmantè ki mache avèk yo, chak ki lè li pibliye yon bagay, òtograf, gramè, elatriye.

“ **Pinga nou janm fè konfyans 2 je fèmen ak
eskrinshòt paj Twitter oswa Facebook yon moun selèb
oswa yon medya nou konnen pou kouri
di se paj moun sa yo vre.** ”

8.- Konklizyon

Konsiy n ap jwenn nan bwat zouti sa a ak lòt resous ki egziste deja, tankou bibliyografi ak referans sou entènèt, dwe pèmèt Jounalis yo ogmante pi plis toujou konesans yo genyen pandan y ap pratike metye a chak jou nan yon anviwónman kote fo enfòmasyon ap vale tèren. Sa ki dwe oblige Jounalis yo rete kole ak enfòmasyon ki vre epi rapòte li kòmsadwa nan respè règleman metye a.

Bwat zouti sa a ap pèmèt nou:

- Konprann pi byen diferans ki genyen ant enfòmasyon, dezenfòmasyon, mezenfòsyon ak malenfòmasyon.
- Konnen kòman pou nou detekte dezenfòmasyon nan peryòd nòmal, nan peryòd kriz sante oswa nan peryòd eleksyon.
- Detekte foto ki modifie yo oswa foto ki itilize nan move konteks yo nan lide pou bay fo enfòmasyon (dezenfòmasyon).
- Idantifye epi evite *deepfakes* yo. Idantifye ka kote moun kreye fo sit wèb oswa fè sit wèb sou non moun selèb sou rezo sosyal pou bay fo enfòmasyon (dezenfòmasyon).

Yon lòt pa, avèk vag enfòmasyon ki anvayi entènèt la, li toujou bon pou Jounalis yo rete veyatif. Yon Jounalis ki tonbe sou yon atik enteresan men li pa konnen si l vre oswa pa vre, pa dwe senpman gade tit la men li atik la nèt pou verifye si enfòmasyon an kredib, si se yon blag oubyen si se fo enfòmasyon.

Nan ka sa a Jounalis la dwe :

- Verifye dat ak kredibilité sa ki ekri a.
- Byen idantifye sous enfòmasyon an sou entènèt; sa vle di chache konprann objektif la nan ribrik ki moun nou ye, ki lòt bagay ki pibliye sou sit sa a ak paj kontak la.
- Verifye pou rive konnen sa ekspè yo di sou sijè a.
- Idantifye non moun nan , egzistans li, kredibilité li ak lòt sijè li ekri.
- Ale sou yon motè rechèch sou entènèt pou verifye si menm enfòmasyon an parèt nan lòt sous moun kapab fè konfyans.
- Evite sa yo rele « klik pyèj» (clickbait)
- Tcheke sou sit ki la pou ede verifye enfòmasyon yo (fact-checking).

Tout moun ta renmen byen enfòme pou pran bon jan desizyon. Se responsablité pwofesyonèl nan domèn enfòmasyon yo pou evite fo enfòmasyon pran plas bon enfòmasyon, sa vle di enfòmasyon byen prepare epi ki byen verifye anvan li difize. Sa pral pèmèt tout sitwayen, sitou sa ki ta renmen byen enfòme yo, retire bon gress pami tout move gress yo.

“ Dezenfòmasyon se pòt louvri byen laj pou tout vye bagay antre tankou simaye diskou vyolans kont yon moun, yon ras, yon pati nan sosyete a, yon reliyon oubyen yon gwoup politik. Se poutèt sa li reprezante yon gwo danje pou tout moun. ”

AN NOU KONBAT LI

9.- Bibliyografi Ak Referans Sou Entènèt

- BARRAUD, Boris. - *DÉSINFORMATION 2.0, Comment défendre la démocratie ?*, L'harmattan, Paris, 2018
 - GÉRÉ, François. - *Dictionnaire de la désinformation*, Armand Colin, Paris, 2011
 - HERMAN, Edward S. - *La Fabrique de l'Opinion publique - La Politique économique des médias américains*, Le Serpent à Plumes, 2003
 - HUYGHE, François-Bernard. - [La désinformation - Les armes du faux](#), Armand Colin, 2016
 - LARCENT, Emmanuel. - *Infox*, Les Rêveurs, 2018
 - LITTMAN, Sarah Darer. - *DEEPFAKE*, Scholastic Inc., 2020
 - MARC, Ferro. - *L'information en uniforme : propagande, désinformation, censure, et manipulation*, Ramsay, Paris, 1991.
 - S. Bowman et C. Willis. - *We the Media: How Audiences are Shaping the Future of News and Information*, rapport commandé par The Media Center at the American Press Institute ([mediacenter.org](#)) et publié par J.D. Lasica. [hypergene.net/wemedia](#)
-

<http://toma.ht>

Sevis anliy TOMA te kreye ofisyèlman ann Ayiti nan dat 10 desanm 2018. Se yon aplikasyon ki itilize entèlijans atifisyèl pou dekouvri fo enfòmasyon. Li pa kapab garanti enfòmasyon nan yon atik se verite. Sepandan, lojisyèl li a pwopoze yon bon nivo krediblite pou enfòmasyon ki pibliye sou entènèt..

<http://tcheck.org>

Tcheck te parèt 15 désanm 2018. Kontrèman avèk TOMA, li apiye sou ankèt, vizit ak kontak jounalis sou tèren pou konfime si yon enfòmasyon korèk.

<http://www.hoaxbuster.com>

Se yon platfòm ki travay nan tèt kole ekip redaksyon sit la fè rechèch bò kote moun oubyen esntitisyon ki konsène yo pou distenge sa ki vre ak sa ki fo, lè li resevwa yon enfòmasyon tounèf ki rive jwenn entènòt yo.

<https://www.lemonde.fr/les-decodeurs/>

Dekodè Jounal Lemonn yo ede nan verifikasyon fè reyèl yo, eksplikasyon, ak kontèks aktyalite a nan moman an, daprè bri sa fè sou rezo sosyal yo.

www.lemonde.fr/verification/

Dékodèks se yon zouti pou ede verifye enfòmasyon kap sikile sou entènèt pandan lap demaske rimè, enfòmasyon ki egzajere oswa fo enfòmasyon.

<https://www.factcheck.org/>

Sa a se yon sit ann anglè ki pa nan pati pri nan zafè eleksyon epi tou ki pa ni nan achte pou revann ki rele tèt li defansè itilizatè yo nan lide pou ede diminye manti ak konfizyon en nan politik peyi Etazini.

<http://www.rfi.fr/fr/podcasts/dessous-infox-chronique/>

Chak semèn Radyo Frans Entènasyonal (RFI) idantifye omwen yonn nan tantativ manipilasyon enfòmasyon yo pou kapab eksplike fenomèn nan.

<https://citizenevidence.org/category/method/digital-verification/>

Sit an anglè Citizen Evidence Lab d'Amnesty International genyen objektif pou ede organizasyon dwa moun yo. Se yon espas sou entènèt ki sèvi pou pataje pi bon eksperyans yo, nouvo teknik k ap parèt ak zouti pou fè ankèt pou konbat fo enfòmasyon epi pou byen enfòme publik la.

<https://www.francetvinfo.fr/vrai-ou-fake/>

Platfòm sa a sèvi pou verifye aktyalite a epi pou demaske fo enfòmasyon ki kache nan anviwónman odyovizyèl la. Li rasable enfòmasyon byen trete ki soti nan enstitityon tankou Arte, Enstiti Nasyonal odyoovizyèl Frans Médya Monn, Frans televizyon, Radyo Frans ak TV5 MONN.

<https://bu.univ-amu.libguides.com/c.php?g=666266&p=4722172>

Paj enfòmasyon Université Aix-Marseille

<https://sources-de-confiance.fr>

Sous sa a moun kapab fè konfyans se yon zouti alamòd epi pratik ki pèmèt nou konplete motè rechèch sou entènèt yo pou rive idantifye nan yon bat je, sitou nan rezulta Google ak Qwant, sit publik yo, sit enstitisyon yo ak sit inivesite yo epi tou pou konbat fo enfòmasyon. Li kapab telechaje; li genyen kapasite pou fonksyone avèk Firefox epi Chrome epi li reprezante yon zouti ki kapab efase tout move rezulta.
